

HRVATSKO KOLO

KNJIŽEVNO-NAUČNI ZBORNIK

UREDILI

B. LIVADIĆ I F. JELAŠIĆ

KNJIGA VIII

ZAGREB 1927.

REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE ZA G. 1925. I 1926.

CRVENA HRVATSKA I CRVENA RUSIJA

I.

NAJSTARIJA domaća kronika hrvatska, po imenu popa Dukljanina ili Baranina ljetopis, priča potanko, kako je kralj Svetopelek (Svatopluk) u IX. stoljeću ili u prvoj četvrtini X. stoljeća okupio veliki sabor na Duvanjskom polju, pa tom prigodom razdijelio svoju zemlju najprije na dvoje, naime na *Primorje* (Maritima) i na *Zagorje* (Transmontana, Surbia), a zatim Primorje opet na *Bijelu Hrvatsku* (Croatia Alba) i na *Crvenu Hrvatsku* (Croatia Rubea). Bijela Hrvatska sezala je od Duvanjskoga polja na sjever do Vinodola, a Crvena Hrvatska od Duvanjskoga polja na jug do grada Drača. Crvena Hrvatska zapremala je kasnije četiri pokrajine ili oblasti (Tetrarchias), po imenu Zetu (Zentae regionem), Travunju (Tribunia), Hum ili Zahumlje (Chelmania) i Podgoria (Submontana), od kojih je svaka bila sastavljena od više županija.

Pop Dukljanin dakle, koji je živio u posljednjoj četvrti XII. stoljeća, prvi znade za Crvenu Hrvatsku, te joj postanak stavlja natrag najmanje za tri stoljeća, naime u doba kralja Svetopeleka. Ali ni Svetopelek jamačno je nije izmislio ili iz prsta isisao, već je to ime nesumnjivo živilo u narodu mnogo prije njega kao što imena Bijela Hrvatska, Srbija, Raša (Raška) i Bosna. Možda su Hrvati naziv Crvena Hrvatska donijeli već iz svoje pradomovine na sjeveru Kar-pata, gdje je po historijskim bilješkama bizantskoga cara Konstantina Porfirogenete još u polovici X. stoljeća postojala Bijela (ili Velika) Hrvatska i Bijela Srbija. Ako je pak

u pradomovini Hrvata po Konstantinu i drugim izvorima stajala Bijela Hrvatska, zašto da nije analogno postojala i Crvena Hrvatska? Ta i sam ruski ljetopisac Nestor spominje »Hrvate bĕlij«, a ne kaže, kako su se zvali oni Hrvati, koje je pokorio i Rusiji privatio kijevski knez sv. Vladimir (980—1015) u današnjoj istočnoj Galiciji?

Imade povjesničara, koji misle, da pričanje o kralju Svetopeleku i Crvenoj Hrvatskoj nije napisao pop Dukljanin, nego da je to pozniji umetak ili interpolacija nepoznatog nam pisca. Ali to ne stoji, jer iz daljega kazivanja Dukljaninova proizlazi, da je on i dalje imao pred očima i Bijelu i Crvenu Hrvatsku, baš tako kao Rašu i Bosnu. Tako govoreći on u XXVIII. i XXIX. glavi (po Črnčićevu izdanju) o kralju Tješimiru (Consolator populi) i njegovim sinovima pripovijeda, da se je Tješimir oženio kćerju bana Čedomira iz Bijele Hrvatske (de Croatia Alba), pa mu je ona rodila dva sina: Prelimira i Krešimira. Po očevoj smrti stariji je sin Prelimir zauzeo čitavu Crvenu Hrvatsku (cepit totam Croatiam Rubeam), dok je mladi brat Krešimir sa svojim djedom po majci (hrvatskim banom) svladao bosanskoga bana, a onda po djedovoj smrti zagospodovao i Bijelom Hrvatskom (dominavit Croatiam Albam). To da se je zgodilo oko god. 968., kad je umro bugarski car Petar Simeonović. Napokon u glavi XXXI. javlja pop Dukljanin: »Krešimiru pak bratu njegovu (Prelimirovu) rodio se je sin, kojega je prozvao Stjepanom. Taj je po očevoj smrti vladao u Bijeloj Hrvatskoj (Croatiam Albam) i Bosni, te su poslije njega vazda kraljevali u Hrvatskoj«.

Prema ovom nikako ne stoji, da bi pričanje o kralju Svetopeleku i Crvenoj Hrvatskoj bila poznija interpolacija, kako je to primjerice Luka Jelić ustvrdio. No zato nije nemoguće, da je Dukljanin govoreći o saboru na Duvanjskom polju imao pred sobom neki stariji predložak ili spis, u kojemu je bilo govora o Duvanjskom saboru i razdiobi zemlje na pokrajine, oblasti i županije. Ta on sam kaže, neka čitatelj, koji hoće više znati o tom saboru, čita knjige, »ke pri Hrvatih ostaše i pri njih se nahode, a zovu se metodios (metodos)«.

Taj isti predložak imao je nedvojbeno pred sobom i mletački ljetopisac *Andrija Dandolo* u polovici XIV. stoljeća, koji poput popa Dukljanina kratko i jezgrovito opisuje Duvanjski sabor i razdiobu primorske Dalmacije na Bijelu Hrvatsku (*Croatiam Albam*) i na Crvenu Hrvatsku (*Croatiam Rubeam*). Dandolo samo dodaje, da u njegovo vrijeme (moderni) čitavo primorje zovu Dalmacijom, a gorske krajeve (montana) Hrvatskom, po čemu sudimo, da u polovici XIV. stoljeća nije više bilo ni Crvene ni Bijele Hrvatske.

Crvenu Hrvatsku uz Bijelu poznavaju u potonja stoljeća i dubrovački povjesničari. Znameniti benediktinski opat *Mauro Orbini* u svom poznatom djelu »Il regno de gli Slavi«, koje je izašlo u Pesaru god. 1601. ne samo da je prihvatio diobu Hrvatske na Bijelu i Crvenu po Dukljaninu, nego je čitavu kroniku njegovu preveo na talijanski jezik i uvrstio taj svoj prijevod u svoje djelo. Pače na strani 204. svojega djela kaže o popu Dukljaninu: »Mnogi hoće, da je autor ove povjesnice o kraljevima Dalmacije izvodio svoje porijeklo od grada *Duklje*, koji je bio glavni grad Crvene Hrvatske (*Molti vogliono, che l'Autore di questa Storia de' re di Dalmatia habbia havuto origine dalla citta di Dioclea, che fu Metropoli della Croatia Rubea*). Orbini spominje Crvenu Hrvatsku još na stranama 210—211, 211—212, i 218 i 219.

Suvremenik Orbinijev bio je dubrovački vlastelin *Giacomo di Pietro Luccari* (1551—1615). Taj *Jakov Lukarević* ponosio se je tim, da je jedan od njegovih predaka, po imenu *Matija* ili *Matko* stupio u službu kralja *Sigismunda*, te sa svojom braćom *Petrom* (*Perkom*), *Franjom* (*Frankom*) i *Ivanom* (*Zvanom*) igrao u prvoj polovici XV. stoljeća znamenitu ulogu u Hrvatskoj i Ugarskoj, gdje su braća primila prezime *Talovac* (*Thallowez*) po imanju *Talovac* ili *Topolovac*, koje im bijaše kralj *Sigismund* darovao. Na strani 140.—141. svoga djela (u drugom izdanju, *Ragusa* 1790.) piše *Luccari*, da je *Matko Talovac* za svoje zasluge postao banom Slavonije, gospodar od *Talovca* (*Toglievaz*) i pokladnik Ugarske. Ali da nije bio tim zadovoljan, već je pozvao svoju braću na kraljevski dvor u *Budim*, gdje je izradio, da je brat

Perko dobio bansku čast u Hrvatskoj i knežiju Cetinsku, brat Franko Crvenu Hrvatsku (a Franco la Croazia Rossa), i napokon brat Ivan (Zvan), vitez rodski da je postao zapovjednikom Beograda na Savi. Po ovome se vidi, da je Luccariju bila poznata Crvena Hrvatska ili po talijansku Croazia Rossa (Croatia Rubea), samo se na prvi čas ne može ustanoviti, kako je Luccari tu Crvenu Hrvatsku pomišljao, naročito gdje je bila i koliku je prostoriiju zapremala?

Ja sudim, da je Lukarević, koji je poznao popa Dukljana i njegovo pričanje o saboru na Duvanjskom polju, mislio na njegovu Crvenu Hrvatsku i njezin opseg od Duvanjskog polja na jug do Bara i Drača. Ali tako nije sudio pokojni srpski historičar Ilarion Ruvarac, koji je baš tim podatkom iz Lukarevićeve djela htio da pobije moju rekonstrukciju Crvene Hrvatske. U jednoj svojoj studiji, koju je priopćio god. 1894. u njemačkom zborniku »Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien«, II. str. 165. piše Ruvarac ovako: »Klaid ist geradezu ein grimmiger Kämpfe für die Idee der Crvena Hrvatska. Er fasst den Begriff im weitesten Umfange, wie ihn der alte Pope von Diochea darstellt: Längst des Adriatischen Meeres von Duvno und Makarska beginnend bis hinunter nach Drač und Aulona. Dieses Gebiet beschränkt sich also nicht auf jenes Stückchen Erde, welches nach dem Zeugnisse des Ragusaner Annalistenschreibers Giacomo di Pietro Luccari (Annali di Rausa 1605. p. 83. po prvom izdanju) *Croatia Rossa* genannt wurde und in welchem Franko ban — der Bruder des Mathias Banus von Tsalovac — die Banalwürde bekleidete«. Ruvarac dakle ironički pobija opseg moje Crvene Hrvatske podatkom iz Lukarevićeve knjige, jer da on smatra, da je Croatia Rossa tek »komadićak zemlje«! Ali dokaz za tu tvrdnju ostao je Ruvarac — dužan mimo svoga običaja. Poznato je, da se je Lukarević služio vrlo obilatim literaturom (vidi o tom radnju VI. Mažuranića »Izvori dubrovačkoga historika Jakova Lukarevića«, Narodna starina, IX. svezak str. 121—153), a među inim i popom Dukljaninom (il prete di Diclea, il Docleate), na kojega se više puta poziva. Da je pak poznao njegove

dvije Hrvatske (bijelu i crvenu), te vjerovao, da su nekad postojale, svjedoči najbolje na strani 27. (drugoga izdanja), gdje govori, kako je iza smrti hrvatskoga kralja Zvonimira (Svonimir Re di Croazia) njegova udovica prepustila svome bratu, ugarskomu kralju Vladislavu, *obadvije Hrvatske* (la quale rinunzio al suo fratello *il regno d'ambedue le Croazie*). Da je Franko Talovac vršio bansku čast u Crvenoj Hrvatskoj, kako Ruvarac piše, o tom ne spominje Lukarević ni riječi, već samo to, da je Matko Talovac pribavio (impetro) bratu Franku »*la Croazia Rossa*«, dok je bratu Perku izmolio »*il Banato di Croazia e la contea di Zetigna*«. Dogadalo se je dakako, da su kraljevi u srednjemu vijeku darivali svojim kletvenicima i drugim podanicima takove zemlje i kotare, koje onaj čas sami nijesu imali.

Ne ćemo se čuditi, da je i Pavla Rittera Vitezovića (1652—1713) mnogo zanimala Crvena Hrvatska i njezine sastavine. On je pače pojam Crvene Hrvatske znatno proširio. U svom djelu »*Croatia rediviva*« od god. 1700. pribraja on Crvenoj Hrvatskoj ne samo Srbiju s Rašom, nego još i Macedoniju, Bugarsku i Odrysiju (Thraciju). Vidi o tom više moju knjigu o njemu na strani 141—145. Dakako da je i on osnivao naziv »*Crvena Hrvatska*« na pričanju popa Dukljanina.

Posljednji historičar dubrovački, koji govori o Crvenoj Hrvatskoj, je senator *Junius Resti* (1671—1735), kojega je »*Chroniche di Ragusa*« za god. 550—1451. izdao N. Nodilo u zborniku jugoslavenske akademije »*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*«, vol. XXV. god: 1893.

Junius Resti ili Gjono Rastić govori o Crvenoj Hrvatskoj na dva mjesta. Na strani 25. pripovijeda on po popu Dukljaninu o kralju Svetopeleku ili Svetopilu, kojega vladanje stavlja u god. 875., pa spominje i njegovu razdiobu Hrvatske na bijelu (bianca) i crvenu (rossa). On piše doslovce za Crvenu Hrvatsku: »*E dal luogo di Dalmasino alla città di Durazzo chiamato Croazia Rossa, la quale chiamo ancora Dalmazia Superiore, alla quale restitui la chiesa di Dioclea per metropoli*«. Po ovom mjestu očito se vidi, da se je držao popa Dukljanina.

Drugo mjesto pokazuje, da se Rastić nije posve povodio za popom Dukljaninom. On naime na strani 43. pripovijeda, da je god. 1074. vladao u gornjoj Dalmaciji, u *Crvenoj Hrvatskoj i Zeti* (nella Croazia Rossa e nella Zenta) Radoslav, kralj hvalevrijednih običaja. Vidivši taj vladar, da je umro imperator u Carigradu, udesio je tako, da je oslobodio svoga sinovca (nipote) Bodina iz Antiochije, kamo ga bijaše poslao u zatočje pokojni imperator. Gotovo isto priča i pop Dukljanin u 40. i 41. glavi svoga ljetopisa; ali ne kaže, da je Radoslav vladao u Crvenoj Hrvatskoj i Zeti, nego u Zeti (Zenta) i Travunji (Tribunia). Po tom izlazi, da je Rastić zamijenio Travunju Crvenom Hrvatskom, znajući dobro, da je nekada Crvena Hrvatska bila isto što i gornja Dalmacija od Duvna do Drača. Rastić piše doslovce: »Nel quale tempo (god. 1074) dominava nella Dalmazia superiore, nella Croazia Rossa e nella Zenta Radoslavo, re di lodevoli costumi. Questo principe, visto morto l'imperatore di Constantinopoli, aveva fatto rapir e ricuperar Bodino, suo nipote, da Antiochia, dovè sia relegato dal detto imperatore...«

Zanimljivo je, da poznata »Hrvatska kronika«, koja u svom prvom dijelu nije drugo, nego svakako *prije* god. 1510. sastavljeni prijevod ljetopisca popa Dukljanina, ne pozna Crvene Hrvatske, nego samo »od Dalme do Valdemina prozva *Hrvate bile*, što su Dalmatini nižnji; i još od mista Dalme do Bandalona grada, ča se sada zove Drač, dotla prozva donju Dalmaciju«. Očito je, da hrvatski prevodilac nije znao, što je to »Croatia rubea«, jer bi ju jamačno prozvaio »*Hrvati črvljeni*«. Po tom možemo suditi, da u ono vrijeme, kad je Hrvatska kronika sastavljena, nije više naziv »Hrvati črvljeni« živio, jer bi ga inače prevodilac upotrebio. U XV. stoljeću, kad je taj prijevod negdje u Krajini među Omišem i Makarskom nastao, bilo je ime »Hrvati črvljeni« već davno zaboravljeno, kao što ime na Neretva, Neretljani, Podgorje i Travunja, već su nastala i mah preotela nova imena Krajina, Humska zemlja (Zahur ije, Chulmiae ducatus), Hercegovina zemlja (Hercegovina) i Zeta (prijašnja Diokleja ili Dioklitija). Uspomena na Crvenu Hrvatsku održala se je

jedino na skrajnjem jugu Zete ili današnje Crne gore u imenu županije ili župe *Crmnice*. O toj župi piše dr. Konstantin Jireček u svojoj studiji »Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, Prag 1879.«, na strani 22. ovako: »*Crmnica* (Cermenica, von *čr̃m̃bñ*, altslavisch *roth*), Čr̃mnica späterer serbischen Urkunden, ist eine heute noch wohl bekannte Landschaft an einem gleichnamigen Flüsschen zwischen dem Nordende des Sees von Scutari und dem Küstengebirge«.

Prof. A. Pavić u svojoj studiji »Cara Konstantina VII. Porfirogeneta de administrando imperio glave 29—36« (Zagreb 1906) piše: »Današnja *Crna Gora* ... još se u 15. vijeku zvala *Čr̃mna* i *Cr̃mna Gora*, a to je od adjektiva *čr̃m̃bñ*, koji je oblik stariji od *čr̃veñ*). Od *cr̃mna* postala je *cr̃na* kao od *Cr̃mnica* (kraj u Crnoj gori) *Cr̃nica*«. Pavić još dodaje: »... u gornjoj Dalmaciji, nekad crvenoj Hrvatskoj, danas u *Crnoj gori*, ima još i danas »*Crveni brijeg*, brdo između *Crmnice* i *Paštrovića*«!

U drugom izdanju te iste studije (Zagreb 1909.), polemizujući s profesorom Jirečekom, piše Pavić na 18. strani: »E da su *nekoč* u Dalmaciji zbilja bile *Croatia alba* i *Croatia rubea*, to, gospodine profesore, nije nipošto istom moj »Entdeckung«. Njih eno pominje prezviter Dukljanski p. 17. i p. 37. u ediciji Črnčičevoj«.

»Mi se možemo dosjetiti, da se donji Hrvati u Dalmaciji prozvaše bijeli, Bjelogorci, valjada po onom dobro znanom Strabonovu »*Albion*« i Ptolomejevu »*Albanon oros*«, što biješe u njihovoj zemlji, a gornji da se prozvaše crvljeni (Cr̃mnogorci: Cr̃nogorci, kao što *Cr̃mnica*: *Cr̃nica*, *obramnica*, *obranica*) opet po nekoj gori crvljenoj u onim krajevima, jer još danas ima »*crveni brijeg*, brdo između *Crmnice* i *Paštrovića* u *Crnoj gori*«. Vidi akad. rječnik s. v. *crveni brijeg*«.

»Još u 15. i 16. vijeku dva Srbina Crnu goru više Željigova i Skoplja pišu *Čr̃mna* — *Cr̃mna gora*, a to je = *Crvena gora*. Tako kaže Daničić, koji ona dva pisca cituje u akad. rječniku s. v. *Crna gora*, pak još dodaje, da se ona *Crna gora* »može

biti prije doista zvala tako« t. j. Crmna = crvena gora! Da li se nije i Dukljanska arhontija, danas Crna gora, u kojoj je nekoč bila Croatia rubea, iznajprije zvala *Crmna gora*?«

»Kada je prezviter Dukljanski svoju kroniku gradio, onda zacijelo da Croatia alba i Croatia rubea u Dalmaciji više nijesu postojale. On ih zacijelo nije iz prsta isisao, nego ih je našao u kojoj starijoj knjizi. A koja bi to knjiga mogla biti već ako nije onaj »libellus Gothorun« za koji kaže da ga je u svojoj kronici »ex sclavonia lingua« preveo »in latinam«.

U najnovije vrijeme bavio se je Crvenom Hrvatskom dr. Šufflay, koji je u dnevniku »Obzor« u broju od 23. svibnja 1925. objelodanio na strani 6. malu studiju: »Zagonetka popa Dukljanina. Crvena i Bijela Hrvatska«. I on konstatira, da je nekad na jugu Crne gore postojala župa *Črmnica* ili Crmnica, ali dodaje, da je u njezinom susjedstvu bila još druga župa *Kučevo* oko Budve (Budua cum Cuceva, Cuceui in Budua), kojoj je kao i plemenu Kuči korijenom arbanska riječ *kuć*, koja znači »crven«. Na to zaključuje ovako: »Da li je snena slika o Crvenoj Hrvatskoj imala utjecaja na postanak imena drevne župe Crmnice i susjednoga kraja Kučeva, a posredno i na postanak plemenskoga imena Kuči (arbanski kuć »crven«), ili su pak imena spomenutih župa služila kao *podražaj za izronjenje drevnih uspomena iz pradomovine*, to nije lasno odlučiti«.

»Obje »crvene« župe (Cemernica, Cuceuo) spominje pop Dukljanin. Crmnica (starosl. crmn, črmn, »crven«) prostirala se je uz sjeverozapadnu obalu Skadarskoga jezera s glavnim selima Trnovo, Orahovo i Godinje. Ime Kučeva, prema barskom popu, leži uz kraj bliže varoši Budvi. No zapravo bila su to tek dva imena, arbansko i slovensko, za jednu te istu, oveću pokrajinu između Budve i Skadarskog Blata«.

Poslije toga iznosi Šufflay još neke nove podatke. On veli: »U povelji kralja Uroša III. za manastir Vranjinski (od god. c. 1322), kod razvoda granica za selo Štitari južno od Crmnice u Krajini, čita se stavak: »u Črlenu pešteru (pećinu), od Črlene peštere pravo u Katun« God. 1333. nalazio se kraj

Bara kamenolom crvenog kamena (incidendo iuxta Antibarim lapides rubeas circa centum). U nutriti zemlje između Danja i Orošija zvalo se (1446.) jedno selo Guricuchi (arb. Crveni kamen), romanski (1459.) Pietra Rossa.

»Još danas postoji na sjeveru i istoku Elbasana gorska pokrajina Čemrenika. Od te pokrajine po svoj prilici nosili su biskupi propaloga rimskoga grada Skampe u srednjem vijeku uz naslov »episcopi Vregenses« i ponešto iskvareni naslov »episcopi Cernicenses«. Pokrajina »Cermanica alli confini di Tessalia« spominje se god. 1603.

»Baš za ovu, također staru crvenu pokrajinu bilo bi vrijedno ispitati, da li u njoj imade *napadnih geoloških formacija*, koje su diktirale njeno ime; ili je pak ona *čista tvorevina slavenskoga sjećanja na daleku pradomovinu?*«

II.

Za bolje razumijevanje postanja Crvene Hrvatske na slavenskom jugu treba se također osvrnuti na Bijelu i Crvenu Rusiju među istočnim Slavenima. Opće je naime poznato, da je prošlih stoljeća postojala neka *Bijela Rusija*, koja je obuhvatala kneževine Polocku, Vitebsku, Mstislavsku, Smolensku i Minsku; ona je bila rano od ostale Rusije otkinuta i združena s velikom kneževinom Litvom. Te Bijele Rusije kao zemljopisne cjeline više nema*; ali i danas još žive u tim krajevima zasebno pleme *Bjelorusi*, koji govore i pišu svojim narječjem, a broji ih se oko deset milijuna. Jednako se prošlih stoljeća spominje i *Crvena Rusija* (Čermnaja Rus, Červonnaja Rus, Czervona Rus, lat. Russia rubra), a obuhvatala je poglavito dvije kneževine, po imenu *Haličku*

* U poljskom ljetopisu Jana z Czarnkowa čitamo za god. 1382.: »In quodam castro Albae Russiae, Poloczki dictae. Bielowski A. Monumenta Poloniae historica, II. str. 719. Jedan dio zapadne Rusije bliže velikoj kneževini Litvi zvala se je Crna Rusija (Černaja Rus) u prvoj polovici XIII. stoljeća. Njoj su pripadali gradovi Grodno, Novogradok, Slonim i Volkovisk. Vidi Zamislovskij E., Objasnenija k učebnomu atlasu po ruskoj istoriji. S. Peterburg 1887., str. 54.

na sjevernom obronku Karpata i oko gornjega Dnjestra, i onda *Vladimirsku* oko rijeke zapadnoga Buga, pritoka Visle. Od tih dviju kneževina postale su potonje kraljevine Halič (Galicija) i Vladimirija (Lodomerija). Ruski žitelji u ovima kneževinama pripadaju Malorusima ili Rusinima (Ukrajincima), kojih se u najnovije vrijeme broji gotovo 40 milijuna.

Ostavljajući sada Bijelu Rusiju i Bjelorusu posve na strani, ogledati nam je поближе Crvenu Rusiju i njezin razvitak. U najstarije vrijeme, još mnogo prije osnutka ruske države, nalazimo na teritoriju rečenih kneževina (haličke i vladimirske) poglavito dva slavenska plemena: naime *Hrvate* i *Duljebe*. O njima govori naročito najstariji ljetopis ruski, koji se pripisuje kijevskom kaluđeru Nestoru († 1116.), ali koji je u svom prvom dijelu kud i kamo stariji, a osniva se na nepomućenoj narodnoj predaji. O plemenu Hrvata govori na tri mjesta. Najprije u glavi 9., gdje priča o seobi i razmještanju slavenskih plemena, od kojih je postala potonja Rusija, završuje pričanje svoje po prilici riječima: »I živjahu v mirê Poljane i Derevljane i Sêver i Radimiči i Vjatiči i *Hrôvate*. Dulêbi že živjahu po Bugu, kdê ninê Volinjane, a Onliči (Uliči) i Tiverci sêdjahu po Bugu i po Dnjêstru i prisêdjahu k Dunajevi ...« Pripovijedajući nadalje u glavi 21. o vojni kijevskoga kneza Olega na Grke i Carigrad god. 904.—907., govori ovako: »V lêtô ide Oleg na Grêki, Igorja ostaviv v Kijevê; poja že (acceptit autem) množstvo Varjag i Slovên i Čjudi i Kriviči i Merjon i Poljani i Sêver i Derevljani i Radimiči i *Hrôvati* i *Dulêbi* i Tiverci ... I s njimi vsemi poide Oleg na konjeh i v korablêh (2000), i pride k Cesargorodu (Carigradu)«. Napokon govoreći u glavi 45. o vojnama kijevskoga kneza sv. Vladimira piše: »V lêtô (993.) ide Volodomer na *Hrôvati*. Prišedňšju že jemu s vojni *hrvatskija*, se Pečenêzi pridoše po ono; storonê ot Souli ...«

Ova tri mjesta u Nestorovu ljetopisu svjedoče očito, da je već mnogo prije god. 862. i poslije kroz čitavo X. stoljeće uza slavenska plemena ruska živjelo neko slavensko pleme Hrvata, te da je to pleme u X. stoljeću bilo više ili

manje zavisno od ruskih knezova u Kijevu, dok nije sv. Vladimir god. 993. na nj poveo »hrvatsku vojnu«. Bit će, da ga je i pokorio, te ga svojemu vladanju pridružio, jer se poslije toga više ne spominje. Moguće je, da su ti Hrvati bili specifično rusko pleme, jer ga Nestor ređa uz ostala ruska plemena, kao što su Poljani, Severjani, Derevljani, Radimiči, Dulēbi i Tiverci. No nije ni isključeno, da bi ti Nestorovi Hrvati mogli biti i neko poljsko ili češko pleme, kad se sjetimo, da je u polovici X. stoljeća oko 950. na sjeveru Karpata, a u susjedstvu Češke (Bojohemuma) i Bavarske (Bagibareie) postojala *Bijela ili Velika Hrvatska* (zajedno s bijelom Srbijom), za koju *svremeni* bizantski car Konstantin VII. Porfirogeneta izrijekom kaže, da postoji, i da su se iz nje iselili Hrvati i Srbi na jug još za bizantskoga cara Heraklija (610.—641.). Ta Velika ili Bijela Hrvatska nije pak bila jedna posve po jeziku homogena država, kako bi to neki slavenski jezikoslovci htjeli, nego jedan *veliki skup ili savez slavenskih plemena različitih no srodnih jezika, u koji su savez ta plemena stala na obranu od zajedničkih neprijatelja tuđega govora i porijetla*. Velika ili Bijela (slobodna) Hrvatska nije po tom drugo nego što su savezi Franaka, Sasa, Alemana i Gota kod Nijemaca. Iz oblasti toga slavenskoga saveza na sjeveru Karpata selili su se slavenski puci na zapad i jug, spominjajući u svojim predajama posve ispravno, da su došli iz Hrvatske. Kad je te zakarpatske (velike ili bijele) Hrvatske posve nestalo u tvorbi ruske, češke i poljske države, počeli su pismeni ljudi njihovi tražiti tu tradicijonalnu pradžomovinu slavensku u *južnoj Hrvatskoj*, dok su jedino Hrvati i Srbi održali prvobitnu tradiciju o svojoj seobi iz sjevernih krajeva onako, kako ju je bizantski car-pisac zabilježio onda, kad su ostaci te sjeverne Hrvatske još postojali.

Budući da u Nestora nema točnijih podataka o teritoriju tih ruskih Hrvata, mogli bi tek poslutiti, kako se dugo i držalo, da su oni prebivali na sjevernim obroncima Karpata naokolo gornjega Dnjestra u današnjoj istočnoj Galiciji ili Haliču. Tako je još sudio god. 1885. N. P. Barsov u svojem

djelu »Očerki ruskoj istoričeskoj geografiji«, gdje no na strani 94.—95. ovako piše: »V jugozapadnom uglu vostočnoevropejskoj ravnini, po s. v. sklopam Karpat i po tečeniju rĕk, slivajuščihsja s njih na sĕverovostok i jugovostok, Načalnaja (Nestorova) lĕtopis ukazivajet poselenija *Horvatov*, *Ulučej*, *Tivercov*, i *Dulĕbov*, kotorije v raznoje vremena nosili raznija nazvanija. *Horvatov* ona ukazivaet v *sošĕdstvĕ Ulučej, Tivercev i Dulĕbov*; no *točnago položenija ih ne opredĕljaet*. Tĕm ne menĕe samoe nazvanie etago plemeni dajet osnovanie dumat, čto ono razselilos po sklopam Tatranskih Karpat, . . . i sostavljalo vĕrojatno otrasl (ogranak) velikago plemeni Bĕlohorvatov, o ktorih govorit i sama Načalnaja lĕtopis i Konstantin Porfirorodnij. Na ih obširnoe rasprostranenie, imenno v Prikarpatskoj oblasti mogut ukazivat mnogočislennija nazvania od istoka (izvora) Visloka, Bĕloj i Sana na jug do Tisi . . . , na vostok do Dnĕstra, na sĕver do Visli«.

U novije vrijeme međutim našlo se je povjesničara, koji sumnjaju o Bijeloj ili Velikoj Hrvatskoj, a tako i o tom, da su Nestorovi Hrvati bili rusko pleme. Među te spada i maloruski (ukrajinski) povjesničar Mihajlo *Hruševskij* u svojem djelu »Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes«, koje je izašlo u Leipzigu god. 1906. U I. svesku a na strani 212.—216. navodi on svoje razloge, po kojima misli da smije bar sumnjati, da li je ikada kakvo rusko pleme Hrvati postojalo? On sudi, da je ime Hrvati u glavi 9. od kasnijega prepisivača interpolirano (Die Chorvaten, Uličen und Tiverzen sind *Zugaben* von späterer Hand), pa dodaje: »Weder hier (naime u 9. glavi), noch irgendwo spricht die Chronik davon, wo die Chorvaten lebten, und es giebt keine bestimmten Andeutungen über irgend einen chorvatischen Stamm, ein chorvatiches Territorium bei uns, und obgleich man vielfach versuchte, das Territorium dieser Chorvaten zu bestimmen, haben jedoch diese Versuche gar keine Grundlage, ausser der Angabe Konstantins' (o bijeloj ili velikoj Hrvatskoj), und ein Volk, dass sich Chorvaten

nannte, ist uns auf diesem Territorium mit Bestimmtheit nicht bekannt«.

»Die Erzählung Konstantins (o bijeloj Hrvatskoj) bietet solche Schwierigkeiten, dass sie die Sache in der Tat eher verdunkelt als aufklärt. Er erzählt, die südlichen Chorvaten und Serben seien aus Weiss-Chorvathien und Weiss-Serbien gekommen und setzt diese weissen Länder zwischen Bayern und Ungarn, in die Nachbarschaft Deutschlands. Es ist sehr wahrscheinlich, dass Konstantin bei dieser Bezeichnung von der Nachricht über die Serben an der Elbe ausgieng, und diese irrtümlich als gleichstammig mit den südlichen Serben betrachtete. Was die Chorvaten betrifft, so ist uns aus anderen Quellen der chorvatische Stamm bekannt, der irgendwo zwischen der Elbe und der Oder wohnte. Von der Nachricht über die ruthenischen Chorvaten (eigentlich — Vermutungen über ihre Ansiedelungen) und der Angabe Konstantins ausgehend, dass die weissen Chorvaten von den Pečenegen überfallen wurden, nimmt man gewöhnlich an, dass *Weiss-Chorvathien sich längs des karpatischen Vorgebirges vom Elbe-Bassin bis zum oberen Dnistr hinzog . . .* Daraus aber folgt das *Merkwürdige, dass auf diesem Gebiete neben einander drei gleichnamige Völkerschaften wohnten, die zu drei besonderen Gruppen — der čechischen, polnischen und ruthenischen Gruppe gehörten, und wenn wir auch die südlichen Emigranten dazu rechnen, bekommen wir einen chorvatischen Mikrokosmos, welcher Völkerschaften aller möglichen slavischen Abzweigungen umfasst*«.

Ako se posljednja stavka Hruševskova izlaganja pozorno pročita, opaža se, da je on svojom argumentacijom baš protivno dokazao, nego što je mislio dokazati. On baš utvrđuje Bijelu Hrvatsku ili hrvatski mikrokosmos (dotično savez slavenskih ogranaka) za zajedničku obranu od vanjskih neprijatelja, kao primjerice od Obara ili Avara. A da se je u tom savezu govorilo različitim dialektima slavenskim, koji su se pred tisuću i više godina kud i kamo manje razilazili nego danas, ne može smetati nijednoga historičara, koji znade, da u jednoj zemlji (Erdelj, Švajcarska) mogu živjeti

i po tri gotova naroda, a kamo li ne tri plemena triju posve srodnih slavenskih ogranaka. Hruševskij kao da je to i sam osjetio, pa je svoje razmatranje o Nestorovim Hrvatima završio riječima: »Ich betrachte vorläufig die Frage als offen: ob es einen ruthenischen Stamm gab, der sich Chorvaten nannte und wo derselbe ansässig war?«

U najnovije vrijeme bavio se je Bijelom ili Velikom Hrvatskom i Nestorovim Hrvatima slovenski učenjak dr. *Ljudmil Hauptmann* u svojoj radnji »Dolazak Hrvata«, koja je izašla u Zagrebu 1925. u zborniku jugoslavenske akademije »Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva« na strani 86—127. Hauptmann priznaje Bijelu ili Veliku Hrvatsku, pače ju još jače utvrđuje; ali za Nestorove Hrvate ne dopušta, da bi bili rusko pleme, već da Nestor misli na Hrvate oko Krakova, te im stoga Hauptmann sjedišta pomiče na zapad. Glavni je razlog Hauptmannu, što Nestor pripovijeda, da je sv. Vladimir god. 981. vodio vojnu na grad Peremyšl, pa da je stoga morala istočna Galicija biti u njegovim rukama, jer put iz Kijeva u Peremyšl (Przemysl) vodi baš preko nje (strana 105.). Ali u uvodu svojoj raspravi pobija Hauptmann Račkoga i Jagića, koji su mislili, da se Hrvati nijesu u stanovito vrijeme kroz avarsku Panoniju selili u Dalmaciju, ovim riječima: »Pri tome nisu pomenuti učenjaci uzimali na um, da za seobe naroda *jedno pleme često prelazi preko drugoga*, a osobito da su u ovo doba Avari bili oslabljeni ...« Vojna dakle kneza Vladimira na Peremyšl ne uvjetuje nimalo, da je istočna Galicija morala biti tada u njegovim rukama, to manje, što još uvijek nije ustanovljeno, gdje su baš stajali Peremyšl i ostali gradovi, koje je kijevski knez onom prigodom osvojio.

Prema svemu, što se dosad o Nestorovim Hrvatima pisalo i nagadalo, najvjerojatnije će biti, da su oni bili rusko pleme na skrajnjem istočnom rubu Bijelega Hrvatske, koja bijaše znatno oslabila, odkad se bojovna plemena Hrvati i Srbi na jug iseliše. Svakako su stanovali u najbližoj blizini neposbitno ruskomu plemenu Duljeba, koje se dva puta uz njih

spominje. Stoga bi istraživanje o Duljebima moglo možda što objasniti i glede plemena Hrvata.

Ime *Duljebi* (Dulibi, Dudlebi) prastaro je slavensko plemensko ime, koje se spominje i kod drugih slavenskih naroda. Tako ima pleme toga imena i u današnjoj Češkoj, i to pod oblikom *Doudlebi*. Ti češki Doudlebi bili su južnočeško pleme oko Budjevovica, koje je živjelo po šumskim krajevima između gornje Vltave i gornje Lužice. Središtem političkim i vojničkim bio je grad istoga imena. U X. stoljeću bio je gospodar Doudleba knez Slavnik. Zanimljivo je, da su potomci čeških Doudleba sve do danas sačuvali svoju zasebnu nošnju i jezik (doudlebski dijalekat). Jedno pleme Duljeba živjelo je i među panonskim Slovencima u IX. stoljeću u Panoniji. Tu se spominje neko mjesto *Dudleipin* ili *Tudleipin* (853, 861) i onda župa *Dudleipa* (god. 889. »in comitatu Dudleipa«; vidi dra. Hermenegilda Jirečka »Panonija u IX. stoljeću« u »Književniku«, III. str. 99) među Murom i Blatnim jezerom nedaleko od Blatnoga grada, stolice tadanjega kneza Privine. Napokon se je uspomena na Duljebe sačuvala u sredovječnoj Slavoniji, a današnjoj Hrvatskoj između Drave i Save, gdje no još i danas stoji selo *Dulebska* (Dulepska, Dolebska, Dolepska, Duljevska) između Rakovca i Vrbovca u bivšoj Križevačkoj županiji. Ta Dulebska ili Duljevska mora da je vrlo staro mjesto, kao i rijeka, koja je po njoj ime svoje dobila. Još god. 1244. dne 21. travnja potvrdio je kralj Bela IV. neku darovnicu svoga pokojnoga brata Kolomana (kralja haličkoga i hercega slavonskoga), kojom je ovaj Junku sinu Izakovu za vjerno službovanje darovao kraljevsku zemlju »Zlonyn et Worbouch in Sclavonia habitam, a castro Crisiensi exemptam«; pa se tu pri opisu međa toj zemlji spominje »*fluvius Dulebzka*« i »*palus Dulebzka*« uz druge potoke i močvare (Smičičlas, *Codex diplomaticus regni Croatiae*, IV. str. 224—225). Iste godine 1244. poklanja sam kralj Bela IV. 5. listopada Andriji sinu Petrovu za njegove zasluge u boju s Tatarima »*terram Dulypchka*«, pa se pri opisu međaša te zemlje spominje »*fons qui vulgariter Welika Dulypchka nuncupatur*«.

»fons qui *minor Dulypchka nuncupatur*«, koji su izvori Dulske potoka (Smičiklas IV. 242—243). U Dalmaciji postoji napokon selo *Duljevo* kod Budve u Paštrovićima; no da li je to mjesto u kakvoj svezi s imenom Duljeba, ne može se naprosto ustvrditi.

Nema po tom ni najmanje sumnje, da je ime plemena Duljebi bilo rašireno ne samo u Rusiji, nego i u Češkoj, Sloveniji i Hrvatskoj. Ovdje je vrijedno spomenuti, što je dr. Konstantin Jireček u svojoj »Geschichte der Serben« iznio. On veli: »Die bei Kelten, Germanen und Slawen oft vorkommende *Wiederholung* desselben Stammnamens in verschiedenen Landschaften führte zur Aufstellung von zwei Theorien. Die eine vertreten von Šafaržik und Müllenhoff, nimmt einen *genetischen Zusammenhang der gleichnamigen Stämme an*. Die andere, ausgesprochen von Zeuss, meint, dass auch untereinander *nicht verwandte Sippschaften* gleiche Namen tragen konnten, wie denn auch verschiedene Personen denselben Namen führen. Die Beispiele aus den slavischen Ländern geben der *letzteren* Anschauung recht«. I zaista: okolnost, da se ime ruskih Duljeba opetuje kod Čeha, Slovenaca i Hrvata, ne dokazuje još, da su svi ti Duljebi jedno te isto, jer »die weit voneinander wohnenden gleichnamigen Stämme gehören *sprachlich* ganz verschiedenen Zweigen an«. To vrijedi ne samo za Duljebe, nego i za Hrvate, Srbe, Poljane, Drevljane, Smoljane itd.

Za ruske Duljebe navodi Nestorova kronika, gdje su nekad prebivali. Ljetopis u citiranoj 9. glavi kaže izrijekom: »*Dulēbi* že živjahu *po Bugu*, kdē ninē Volinjane«. Duljebi su dakle stanovali u najstarije vrijeme na rijeci Bugu, i to na zapadnom Bugu, koji je pritok rijeke Visle, i na kojem je stajao grad *Bužsk*. Kad je taj grad osilio i postao političkim središtem onoga kraja, počeli su se Duljebi po njemu nazivati i *Bužani* (ne po rijeci Bugu, već po gradu). No ni pri tom nije ostalo. Poslije se je u istom kraju na utoku rijeke Hučve u Bug podigao novi grad, po imenu Volinj ili Velinj, pa su se po njemu dosadanji Duljebi i Bužani stali nazivati *Volinjani* ili *Velinjani*, a njihova zemlja Volinjem i Veli-

njem. Nestorova kronika kaže: »Bužane zane sêdoša po Bugu, poslêže Velinjane«. Tako je ostalo sve do danas, premda je veliki knez sv. Vladimir († 1015.) osnovao u Volinju novu stolicu, koja se po njemu prozvala *Vladimir (Volinjski)*, dok je zemlji i narodu ostalo ime Volinj (Velinj) i Volinjani (Velinjani). Potanje o tom nalazimo kod Barsova (str. 100—102) i Hruševskoga (str. 208—212).

Duljebi su dakle tokom više stoljećâ još dva put promijenili svoje ime, jedan put u *Bužane*, a drugi put u *Volinjane* ili *Velinjane*. Vrlo je značajno, da se je osobito ime Bužani (Bužane) duboko usjeklo u pamet onih Hrvata, koji su za cara Heraklija zauzeli Dalmaciju i svladali tamošnje Avare. Uspomena na Bug i Bužane uzdržala se je u južnoj Hrvatskoj počev od VII. stoljeća kroz čitav dalji srednji vijek. Već narodna predaja o seobi Hrvata znade za kneginju *Bugu*, koja je s braćom i sestrom Tugom vodila Hrvate na jug; o toj kneginji ili kraljici Bugi još i danas kolaju predaje u Bosni i Hercegovini. Južni dio Hlivanjskoga polja zove se i danas još *Buško blato*. Pokojni Zovko zabilježio je u »Glasniku muzeja u Bosni i Hercegovini« od god. 1892. na strani 455. ovo: »O njoj (Bugi) najčistije se priča u mjestu Buško blato u Hercegovini. Kod tamošnjijeh stanovnika sačuvala se je o njoj uspomena pod raznijem imenima, kao primjerice budi rečeno: Kraljica Buga, kraljica Bužanka, kraljica Bužana, te uz to još pripovijedaju i o stalnom njezinom obitalištu *Bužan-gradu*, označujući mu pri tome još i samo mjesto. Tamo imade i jedno mjesto, koje se zove »Kraljičina Prispa«. No najznamenitije je za nas, što još i sada tamo ima porodica Bužana, koja u svojoj tradicijonalnoj genealogiji izvodi genezu svoju još od kraljevskog roda. (Mato Bužana, višebroju Bužane)«.

Nijesu samo osobna imena, koja podsjećaju na Bug i Bužane u Rusiji, nego i mjesna. Između Otočca i Gospića u bivšoj ličko-krbavskoj županiji prostirala se je u srednjem vijeku znamenita *Buška župa* ili *Bužani* (Bužane), koja se piše: iuppa *Buçani*, *Buxan*, comitatus *Busan*, provincia *Bussane*, dominium *Bwsan*, comitatus de *Bwsan*, knežtvo

Buško, z *Bužan*, v *Bužah*, v *Bužane*, itd. Ta je znamenita župa hrvatska, kojoj su glavna mjesta bila kašteo Perušić, Kosinjgrad, Krasno i Kuterevo, a poglavito grad *Bužin* ili *Bužim*, kojega se ostaci vide još i danas, bila u srednjem vijeku vrlo dobro napučena, a tako isto u kulturnom pogledu važna, jer je imala crkvi, pavlinski samostan, hospital, pače i štampariju glagolskih knjiga. (Vidi o njoj *moju* radnju »Grada za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku« — Vjesnik hrvat. arheol. društva, VII. 1902. str. 15—23).

Ako i znademo, da je rusko pleme Duljebi — Bužani — Volinjani nastavalo oko rijeke Buga (zapadnoga), te da su na njegovom teritoriju stajali gradovi Bužsk, Volinj i Vladimír, ipak se ne može točno ustanoviti teritorij čitavoga plemena, naime dokle je na sjeveru, istoku, jugu i zapadu dopirao utjecaj toga plemena. Vjerojatno je, da su Duljebi — Bužani — Volinjani na istoku proširili svoju vlast na pleme *Lučane*, kojih se glavni grad *Lučesk* (Luck) spominje već god. 1075.—1088. Na te ruske Lučane sjećaju današnja hrvatska sela Lučani kod Ogulina i selo Lučane kod Sinja u Dalmaciji. Na jugu i jugozapadu prodiralo je pleme Duljebi u današnju Galiciju. Barsov na str. 102. piše: »Zapadnija že i jugozapadnija razselenija ih mogli zahodit v oblast Visli i Dnjestra; mi vidim tam mĕstnosti: *Dulibi* na jugo-voztok od Lavova, meždu rĕkami Zubreju i Lipoju, *Dulibi* bliz rĕki Stripi, k sĕveru od Čertkova, *Dulibi* na Strije, nĕskoliko više gor. Strija i selo *Dulonben* (Duluben) na Vislokĕ Visljan-skom k jugozapadu od goroda Jasla.

Osobito je zanimljivo promatrati, kako se pleme Duljeba ili Bužana širilo na zapad prema rijeci *Sanu*, drugom većem pritoku rijeke Visle. U tima su krajevima između Buga i Sana dobili opet posebno ime i istakli se posebnim razvojem. U tom prijedjelu javlja se grad *Červen* i oblast istoga imena. Hruševskij piše o tom na str. 210. svoga opsežnoga djela ovako: »Noch ein analoger Name auf dem Territorium der Duliben, wenn auch in anderer Form, sind die »*Červenschen Burgen*« (hrady Červenskyja), wie am Anfang des XI.

Jahrhunderts die Städte in der Nachbarschaft des Červenj genannt werden. Analog mit den Volyniern, Bužanen, Lučanen konnte die Bevölkerung dieses Cervenischen Landes und wurde auch gewiss Červnianen genannt. Man vermutet, dieser Name habe seine Spur in dem Namen Červona Rus, Rot-Reussen, Russia rubra hinterlassen«. Slično piše i Barsov na str. 102.: »Čto v oblasti Dulêbov, za dolgo do vstupljenija jeja v sostav Rusi, moglo načatsja razloženiye zemelj pod vlijanijem gorodov, vidno iz togo, što ne pozže, kak v X. v., zapadnaja čast jeja javljaetsja obosoblennoju, tjanuvšeju k Červenju. Pod 981 godom lêtapis (Nestorov) govorit o njem, kak o predstavitelê cêloj oblasti, a nêskoliko pozdnêc, pod 1018 godom, upominaet o Červenskih gorodah, o gorodah, zavisêvših ot Červenja, slêdovateljno vhodivših v sostav Červenskoj zemli. Pamjat o prežnem zemeljnôm značenii Červenja mogla uzdržatsja v hodjačem nazvanii tepe-rešnoj Haličkoj Rusi — Červonnaja Rus, v nazvanii, kotoroga vpročem ne znajut, skoliko izvêstno, naši lêtopisi daže do XVI. v.«

U zemlji dakle Duljeba — Bužana — Volinjana postojao je u X. stoljeću, a jamačno već i u prijašnjim stoljećima. neki grad Červen ili Červenj (Czerwien), po kojemu su ostali gradovi, koji su od njega zavisni bili, prozvani Červenski gradovi, dok je oblast, u kojoj je grad Červen s ostalim položnim gradovima stajao, dobila po njemu ime Červonaja Rus ili Crvena Rusija (Roth-Reussen, Russia rubra). Još god. 1781. pisao je L. A. Gebhardi u svojem djelu »Geschichte des Reiches Hungarn und der damit verbundenen Staaten«, III. Theil, str. 279—280. ovako: »Die russischen Annalen nennen die Eroberungen (sv. Vladimira) am Dniester das Land der tscherwenschen Städte, entweder weil es von der Stadt Tscherwen abhieng, oder weil in selbigem häufiger als in dem übrigen Polen der Tscherw., oder die polnische Cochenille, die zum Rothfärben gebraucht wird, sich fortpflanzt. Ein gewisser Gelehrter vermuthet, dass durch die Verfälschung der russisch-slavischen Worte Tscherwenskoj in Tschermnoi (roth) die Benennung Rothrussland

(Tschermnaia Rossia) entstanden sei, mit welcher wenigstens seit dreihundert Jahren, bald aber auch Galizien, Lodomerien, Chelm, Podolien und Ober- und Niedervolhinien zusammen, belegt worden ist. Vielleicht aber war die Benennung des rothen, schwarzen und weissen Russlands . . . nur eine den Slaven gewöhnliche Formel, um das wichtigere, das kleinere und grössere Russland anzudeuten . . . ?« *Zanimljiva je i opaska piščeva na istoj strani 280. pod slovom k*), gdje kaže: »Von dem slavischen Sprachgebrauche, das grössere Land weiss, und das kleinere schwarz, auch wohl roth zu nennen, finden sich oben Beispiele am weissen und rothen Kroatien (Schwandtner Scr. rer. Hung. T. III. p. 482., gdje je štampan ljetopis popa Dukljanina) und schwarzen Hungarn. Roth zeigt in russischer Sprache zwar schön und gut an; allein man gebraucht dazu nicht das Wort *Tschernnoi*, sondern ein anderes, *Krasnoi*, welches die Russen nie zum Worte Rossia setzen . . . Wie alt die Namen Schwarz-, Weiss- und Rothrussland sind? ingleichen ob die Russen, Polen oder Litthauer sich ihrer zuerst bedient haben? das lässt sich jetzt, da die Urkunden dieser Gegenden noch nicht bekannt gemacht sind, nicht sagen. In polnischen Nachrichten findet man Rothrussland erst im 16ten Jahrhundert. Da in dem russischen Reiche viele Herzogthümer entstanden und nach einer kurzen Dauer wieder verschwanden oder mit andern Namen belegt wurden, auch viele Residenzen eines Namens vorhanden waren, so ist es möglich, dass schon die Russen, um Verwirrungen abzuhefen, *die drey Hauptabtheilungen und Benennungen* im gemeinen Redebrauch eingeführt haben, ohngeachtet sie sich in Schriften ihrer nicht bedienten.«

Da se riješi pitanje o gradu Červenu i červenskoj oblasti, treba nam se vratiti k Nestorovu ljetopisu. Nestor pripovijeda o velikom knezu kijevskom sv. Vladimiru i njegovoj vojni s Poljacima (Ljahima) god. 981., pa kaže doslovce: »ide Volodimer k Ljahom i zaja gradi ih *Peremišl, Červen i ini gradi*, iže sut i do sego dne pod Rusiju«. Vladimir dakle zauzeo je redom gradove *Peremišl*, onda *Červen* i napokon još

neke druge gradove, koji se poimence ne izbrajaju. Grad *Peremišl*, ako i nije stajao na istom mjestu, gdje je danas Przemisl u Galiciji, svakako je bio u području rijeke Sana, pritoka rijeke Visle. Taj Peremišl igrao je znatnu ulogu i za potonjih stoljeća. Za sam Červen (Cervenj) misle ruski učesnjaci Barsov i Hruševskij, da je stajao blizu Buga sjeverno od grada Volinja, kod današnjega sela *Čermno*, koje je udaljeno od Hrubešova 22 verste, od Zamostja 30, od Tišovcev 15, i koje stoji nedaleko od pritoka Hučve. Tu se i danas još vidi sredovječno »gorodišće«, naime ostatci sredovječnoga slavenskoga grada s ogradom (Wallburg). Poljski učesnjak Kęłtrzynski (Razpravi akad. nauk u Krakovu, XXX. 1894., str. 11—13) zabacuje međutim tu ubikaciju, pak smatra, da je grad Červen (Czerwien) stajao ondje, gdje je danas *Czerwonogród* nedaleko od Lavova. Bilo međutim jedno ili drugo, svakako stoji, da je Červen stajao u porječju rijeke Buga (zapadnoga), dok je Peremišl bio u području rijeke Sana. Prema tomu obuhvatala je i červenska oblast krajeve i gradove današnje Galicije i Volinja između (zapadnoga) Buga i Sana, dok je na jugu dopirala do gornjega Dnjestra, na kojemu stoji grad *Sambor* (sravni Samobor kod Zagreba i stari grad Samobor blizu sutoka Pive i Tare u Drinu), i kojemu s desne strane pritječu pritoci Stryj, Švica, *Lomnica* i *Bistrica*, koja su imena (osim prvoga) poznata i u južnoj Hrvatskoj. Tako isto poznata je od XII. st. do danas u južnoj Hrvatskoj (današnjoj Bosni) rijeka Sana sa pritokom *Sanicom*, te se oko njih razastrla starohrvatska županija Sana ili *Sanska župa*, tako da se već god. 1198. spominje »Dedomir *sanensis* comes« uz krbavskoga župana Slavogosta (Kukuljević, Codex dipl. D. C. S. II. str. 191.). Ta je župa kroz stoljeća igrala znamenitu ulogu u hrvatskoj povjesnici baš kao i župa *Bužani* između Otočca i Gospića. Očito je ime rijeke Sane (i Sanice) uspomena na rijeku San (i Sanok) u zakarpatskim krajevima, baš kao što su i mjesta *Primišlje* ili *Primišlje* (gornje i dolnje) kod današnjega Slunja uspomena na grad Peremišl ili Przemysl u nekadanjoj zemlji Červenskih gradova (Červenskije goroda). Takovo opeto

vanje topografskih imena nije ništa slučajno ni samovoljno, nego se osniva na prastarom običaju, da iseljenici redovito nazivaju rijeke, gore i naselja u svojim novim obitalištima imenima iz svoje stare domovine. Imena Duljebska rijeka, Bužani, Lučani, Sana, Švica, Lomnica, Bistrica, Premišlje ili Primišlje, jasno dokazuju, da su tako i stari Hrvati činili prigodom selenja iz zakarpatskih krajeva u rimsku Dalmaciju. Ali podjednako daju nam naslućivati, gdje da u potonjoj Poljskoj (de partibus Poloniae) tražimo zakarpatsku pradomovinu onih sedam ili osam plemena hrvatskih, koja se na poziv bizantskoga cara Heraklija poslije god. 626. doseliše na jug, da satru Avare ili Obre u Dalmaciji.

Za sada kao da samo jedno smeta. Čini se u prvi mah, da gradu s imenom Červen i Červenskoj oblasti nema traga u južnoj Hrvatskoj. Ali zar ne postoji u južnoj Crnoj gori i sjevernoj Arbanaskoj još i danas županija *Črmnica* ili *Črmnica* s rijekom istoga imena, zar nema ondje još i županija Kučevo, pa zar se nije oveća oblast od dvije županije i više mogla prozvati imenom ruskoga grada Červena ili Črmna, koje se je poslije proširilo na čitavu zemlju od grada Drača na sjever do Duvanjskoga polja? Grad Črven spominje se u Rusiji doduše prvi put god. 981., ali je zato ipak mogao postojati već više stoljeća, možda još u ono doba, kad je pleme Duljeba od god. 563. onako strašno stradalo od nasilja divljih Avara ili Obara, dok se nije za kralja Sama i nakon poraza Avara pod Carigradom god. 626. oslobodilo teškoga ropstva svoga. Pa kad su Hrvati malo zatim na poziv cara Heraklija jurnuli u Dalmaciju, da do kraja satru vlast avarsku nad Slavenima i u toj zemlji, zar nijesu mogli jednu polovicu oslobođene zemlje prozvati Crvenom Hrvatskom po gradu Črvenu u Rusiji?*

* O Crvenoj Rusiji i gradovima u njoj rade još neke zasebne radnje ili studije, kojih nijesam nikako mogao naći, ali ih ovdje spominjem, da bi se drugi mogao kod zgone njima poslužiti. To su knjige:

— S m i r n o v, Sudbi Červonnoj ili Galičkoj Rusi. S. Peterburg 1860.

— Trubeckoj knez, Histoire de la Russie Rouge. 1861.

— Longinov A. V. Červenskije goroda. Istoričeskoj očerk v svjazi s etnografiej i topografiej Červonnoj Rusi. Varšava 1885.

Vrijedno je još spomenuti ove dvije anonimne radnje:

— Vorläufige Ausföhrung der Rechte des Königreiches Hungarn auf Klein- oder Rothreussen und Podolien. Wien 1772.

— Réponse à l'exposé preliminaire des Droits de la Couronne de Hongrie sur la Russie rouge et sur la Podolie ainsi que de la Couronne de Boheme sur les Duches d'Oswietzim et de Zator.